

ВІДГУК

офіційного опонента доктора історичних наук, професора Щербак Надії Олександрівни на дисертацію Бойчук Яни Анатоліївни «Громадські об'єднання етноменшин на українських землях у складі Російської імперії (1861-1914 рр.)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 - історія України

Дисертаційна робота Бойчук Яни Анатоліївни «Громадські об'єднання етноменшин на українських землях у складі Російської імперії (1861 - 1914 рр.)», присвячена дослідженню діяльності громадських об'єднань етнічних меншин на українських теренах у складі Російської імперії з часу здійснення буржуазних реформ ХІХ ст. і до початку Першої світової війни. У роботі висвітлено процес зародження громадської ініціативи етноменшин, організаційні форми та напрямки діяльності в українських губерніях.

Зазначимо, що питання, які досліджує дисертантка, актуалізуються сучасними процесами в державі. Адже система незалежних громадських об'єднань, яка має бути створена в Україні, дає можливість суспільству контролювати державно-владні інституції, реалізовувати законодавчі ініціативи та захищати права громадян України незалежно від їх соціального, професійного, національного та релігійного статусу. Все це доводить актуальність даного дисертаційного дослідження, яке є своєчасним і важливим для розвитку історичної науки та має практичне значення

Дане дисертаційне дослідження виконувалось в рамках науково-дослідної теми «Дослідження проблем гуманітарних наук», розробка якої проводиться в Інституті історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, протокол № 9 від 28 лютого 2013 р.

Визначивши об'єкт, предмет, мету і завдання, обґрунтувавши хронологічні й географічні межі дослідження, дисертантка проаналізувала історичні передумови та особливості зародження етнічної громадської ініціативи, проаналізувала нормативно-правові акти, що визначали правовий статус громадських об'єднань етноменшин. В роботі розкрито внутрішню організацію національних товариств та визначено основні напрямки діяльності організацій національних меншин, їх духовно-моральні засади у благодійній діяльності.

У вступі дисертантка визначила основні елементи дисертації, її актуальність, зв'язок із науковими програмами, об'єкт, предмет, мету, завдання, хронологічні рамки і географічні межі, методологічну основу, наукову новизну, практичне значення одержаних результатів тощо.

Проаналізовані джерела, які вводять до наукового обігу та використовує дослідниця, дають підставу на висновок про достовірність отриманих результатів.

В основній частині дисертації дисертантці вдалося висвітлити особливості діяльності та специфіку функціонування культурно-просвітніх товариств етноменшин, проаналізувати роботу господарських товариств, їх національні традиції та еволюцію.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Варто відзначити, що у своєму дослідженні Бойчук Я.А. спирається на значний комплекс архівних і друкованих джерел, представлених документами і матеріалами українських архівів. Тому

достовірність і обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, не викликають сумнівів.

Наукова новизна наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації.

Основні результати дослідження отримані особисто дисертанткою, мають наукову новизну та полягають у комплексному аналізі, класифікації та систематизації документів, які дозволили показати особливості зародження громадської ініціативи етноменшин, організаційні форми та напрямки діяльності в українських губерніях.

Практичне значення одержаних у дисертації результатів визначається її новизною, введенням у науковий обіг значного фактичного матеріалу і висновками, які сприяють істотному розширенню діапазону наукових знань про предмет дослідження. Вони можуть використовуватися у науково-дослідній сфері для подальшої теоретичної розробки питань функціонування громадських об'єднань України, у навчальному процесі та у правозастосовній діяльності.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що складаються з дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

У першому розділі здійснено аналіз праць за темою дисертації, охарактеризовано використані джерела, розкрито теоретико-методологічні засади дослідження. Зазначено внесок багатьох авторів у розробку теми та обґрунтовано висновок про те, що вона дотепер залишається малодослідженою в українській історіографії.

Поділивши історіографію проблеми на три основні періоди: дореволюційний (70-ті рр. XIX ст. - 1917 р.); радянський (1917 - 90-ті рр. XX ст.) та новітній, дисертантка зазначає, що у працях дореволюційного періоду формувалися перші

уявлення про історію громадських організацій, досліджувалися різноманітні аспекти діяльності громадських об'єднань.

Особливістю досліджень радянського періоду було те, що питання громадської ініціативи практично не досліджувалося. Вивчення громадських організацій розпочалося лише у 80-х рр. XX ст., коли в історіографії визначився інтерес до дослідження історії етноменшин, що мешкали у різних регіонах СРСР, зокрема, до проблем їх соціально-економічного життя.

Проаналізувавши історіографічні здобутки новітнього періоду, дисертантка підсумовує, що вітчизняна та зарубіжна історіографія має певні досягнення у дослідженні означеної проблеми. Однак у сучасній історичній науці досі відсутні узагальнюючі та комплексні дослідження.

Суттєвим позитивним моментом даного дослідження є наявність широкої джерельної бази, що складається з архівних матеріалів та опублікованих документів, які за принципом походження і цільового призначення поділені здобувачкою на п'ять груп, а саме: законодавчі акти, діловодні документи, довідково-статистичні дані, періодична преса, мемуари. Її основу складають документи та матеріали з державних архівів України, передусім. Центрального державного історичного архіву у м. Києві, Державних архівів Житомирської, Київської, Вінницької, Хмельницької, Чернігівської, Одеської, Дніпропетровської областей. Наукового архіву Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Рильського НАН України, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського та Державного архіву м. Києва.

У другому розділі дисертації (С.52-103) авторкою розглядаються етапи поступового заселення території України представниками різних національностей, простежена динаміка зростання чисельності різних національних груп, розкриті суспільно-політичні, економічні і історичні умови, які впливали на особливості розвитку громадської ініціативи етноменшин.

Виявлено, що базовою передумовою для створення громадських об'єднань етноменшин у другій половині XIX - поч. XX ст. стала наявність багатонаціональної структури населення на українських територіях. Найбільше етноменшин проживало на Правобережжі та Півдні України. Кількісні дані, які наводить авторка про етноменшинну спільноту українських губерній (С.65), свідчать про те, що вони складали значну частину населення та відігравали помітну роль у громадському житті України.

Слушно зазначається, що виклики громадських рухів XIX ст. у Західній Європі знайшли відгук і в Україні (С.67-68). Однак, досвід західноєвропейських держав не копіювався, а під впливом економічних, ментальних та політичних чинників набував самобутніх форм.

Обмеження правового, культурного, економічного життя національних меншин імперським урядом у другій половині XIX ст. стало причиною активізації громадської ініціативи представників етноменшин, а відповідна філософія часу, визначила зміст їх просвітніх устремлінь.

У роботі слушно зазначається, що законодавчою засадою забезпечення діяльності громадських об'єднань став «Маніфест» 17 жовтня 1905 р., який декларував свободу дій національних меншин у сфері освіти, благодійності та ін. Однак після поразки революції 1905-1907 рр. подібна діяльність обмежувалась, зокрема, Столипінським циркуляром 1910 р., що встановлював посилений нагляд за діяльністю громадських об'єднань етноменшин, а уже зареєстровані національні товариства піддавали перевірці, посилювалися вимоги до їх реєстрації місцевими Губернськими у справах про товариства присутствіями.

Дисертантка доводить, що законодавчий процес стосовно громадських об'єднань почав формуватись з другої половини XIX ст. і весь цей час зазнавав суттєвої трансформації. В цьому процесі законодавчим поступом стали «Тимчасові правила» від 4 березня 1906 р.

Авторкою розкривається внутрішня організація національних товариств та механізм функціонування громадських організацій. Висвітлено, що внутрішня організація товариств етноменшин була різнобічною, а найбільш значні

громадські формування етноменшин поширювали свою діяльність на всю імперію шляхом організації місцевих філій та підрозділів.

Зазначається, що джерелами фінансування громадських об'єднань були членські внески, приватні пожертви, відсотки із капіталів, надходження від благодійних акцій, концертів, спектаклів тощо. В той же час громадські об'єднання етноменшин використовували додаткові надходження, які формувались під впливом ментальних та релігійних уявлень, зокрема, німецькі громадські об'єднання використовували практику самооподаткування, єврейські - мали стабільну фінансову базу завдяки «коробковому» збору.

У третьому розділі (С. 104-172) дисертанткою проаналізовано основні напрямки діяльності організацій національних меншин та їх духовно-моральні засади у благодійній діяльності.

Зазначається, що формування громадянського суспільства у другій половині XIX ст. в Україні відрізнялось різноманіттю форм і проявів. Його активною складовою були етнічні благодійні організації. В залежності від мети, яку вони переслідували, дисертантка розподіляє їх на наступні групи: товариства взаємодопомоги, товариства допомоги бідним широкого спектру діяльності, соціально-реабілітаційні, товариства допомоги навчальним закладам, товариства дешевого і безкоштовного харчування, товариства допомоги у пошуках роботи.

Показано, що органи місцевої адміністрації в українських губерніях по різному реагували на розвиток благодійницького руху національних меншин. І якщо місцева адміністрація Правобережної України обмежувала діяльність благодійних організацій етноменшин, то місцева влада на Півдні України, - навпаки, підтримувала діяльність товариств етноменшин. Зокрема, Одеса стала столицею етнічної філантропії завдяки міському голові Г.Г. Маразлі. За його фінансової підтримки були створені і успішно діяли благодійні товариства греків, німців, євреїв.

Підкреслюється, що революційні події 1905-1907 рр. створили ширші перспективи для створення благодійних товариств етноменшин. Масово почали виникати спеціалізовані товариства, що функціонували у профільних галузях.

Змінюються і форми надання благодійної допомоги благочинними громадськими об'єднаннями етноменшин.

Зазначається, що зміна традиційної моделі діяльності благодійних організацій етноменшин, сприяла інтеграції національних громад у суспільне життя України. Визначаються особливості діяльності та специфіка функціонування культурно-просвітніх товариств етноменшин та показано, що у періоди підйому громадського руху в Україні спостерігалася співпраця в громадських організаціях представників різних партій. З завершенням формування партійної структури посилюється просвітницька робота через легальні громадські організації. Громадські об'єднання етноменшин культурно-просвітнього характеру брали на себе функції центрів опозиційних виступів інтелігенції. Найбільш політизованими виявилися об'єднання створеними поляками та євреями. Однак влада посилила боротьбу проти поширення політизації, внаслідок чого культурно-просвітні товариства зазнавали найбільших заборонних обмежень у реєстрації.

Зазначається, що національні меншини були змушені стати на шлях самозабезпечення шляхом створення громадських об'єднань культурно-просвітнього характеру. У другій половині XIX ст. - на поч. XX ст. активно розгорнули діяльність «Товариство освітньої допомоги польському населенню», «Товариство поширення освіти серед євреїв», «Німецьке товариство освіти», «Грецьке просвітнє товариство», «Польське товариство «Освята»», «Чеське освітнє товариство імені Я.А. Коменського», «Французьке товариство поширення писемності» та ін.

Доведено, що, попри всі заборони й перешкоди, культурно-освітнім товариствам етноменшин вдалось зберегти свою культуру і у другій половині XIX - початку XX ст. освітні та професійні товариства, клуби, мистецькі, наукові гуртки національних меншин займали вагомі позиції і були центрами поширення знань серед населення України.

Зазначається, що протягом досліджуваного періоду (1861-1914 рр.) можна виділити певні етапи зародження, становлення та активізації діяльності господарських організацій, які збігалися з періодами підйому і згасання господарсько-громадського руху в цілому по країні. Вже на першому етапі, кооперація етноменшин мала ряд відмінностей від кооперативного руху титульної нації. Зміст етнічних кооперативних об'єднань відрізнявся від загальнодержавного зразка морально- етичними засадами та релігійним світоглядом.

Заслуговує схвалення послідовність викладу матеріалу дисертації, аргументованість її положень і висновків.

Зміст дисертаційної роботи висвітлений достатньо повно, виклад запропонованих у роботі положень базується на ґрунтовному опрацюванні джерел з проблематики дослідження.

Загальні висновки дисертації цілком відповідають її завданням, вони є достатньою мірою обґрунтованими і базуються на викладеному матеріалі роботи. Результати даного дослідження та наукові висновки носять теоретично-узагальнюючий характер.

Автореферат дисертації адекватно відбиває основні положення роботи. Дисертаційне дослідження достатньо апробоване, оскільки за темою роботи опубліковано 18 статей, 7 з яких у фахових виданнях України та 1 стаття у закордонному фаховому виданні, решта 10 - у наукових виданнях та збірниках матеріалів наукових конференцій.

Загалом позитивно оцінюючи зміст дисертаційного дослідження, слід відмітити ряд зауважень та недоліків:

1. Певні зауваження викликає подача матеріалу у підрозділі 1.1. При характеристиці широкого історіографічного доробку дисертантка часто вдається до анотаційного підходу, не заглиблюючись в аналіз наявних праць. Поза полем зору залишаються праці діячів українського національного відродження.

2. Бажаною була б ширша присутність в роботі загальноісторичного матеріалу, що б робило подачу інформації про різноманітну діяльність досліджуваних товариств логічнішою і зрозумілішою. Зокрема, зазначаючи, що поляки володіли 1/5 всієї орної землі в українських губерніях, у зв'язку з чим було введено ряд економічних обмежень на придбання і користування земельною власністю особам польської національності. (С.163), авторка не аналізує причин цього, не згадує про обмежувальний закон від 10 грудня 1865 року.

3. Зазначимо, що окремі висновки, зроблені авторкою, не завжди достатньо підкріплені матеріалом, що подається у роботі. Це стосується, зокрема, тези про те, що « На тлі політичного зближення, спостерігалась співпраця культурно-просвітніх товариств етноменшин із українськими просвітніми організаціями. Культурно-просвітні організації українців та національних меншин спільними силами боролися проти русифікаційної політики російської влади» (С.154 дисертації). В той же час прикладів такої співпраці подано замало.

4. В роботі присутні окремі некоректні формулювання, є зауваження до оформлення списку джерел та літератури.

Проте, зазначені зауваження суттєво не впливають на загальну високу позитивну оцінку дисертації Бойчук Яни Анатоліївни « Громадські об'єднання етноменшин на українських землях у складі Російської імперії (1861 – 1914 рр.)», яка є самостійною завершеною науковою працею, де отримані нові науково обґрунтовані результати, і за своїм науковим рівнем, новизною постановки завдань, обґрунтованістю головних положень і висновків, практичним значенням дисертація відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. «Про затвердження порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», що висуваються до кандидатських дисертацій, а її автор Бойчук Яна Анатоліївна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри гуманітарних
та соціально-економічних дисциплін
Національної академії
внутрішніх справ

Н.О. Щербак